

Dezenformasyona Karşı Kur'ân'ın Bireysel ve Toplumsal Bilinç Uyarısı

*Doç. Dr. Süleyman Kaya

İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Özet

Bu bildiriye, bilgi çarpıtma olarak adlandırılan dezenformasyonun, iletişimin sınır tanımaz bir noktaya geldiği günümüzde devletler, çeşitli örgütsel yapılar tarafından ulusal ve uluslararası alanda etkin bir şekilde kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Toplumun fay hatlarını hedef alarak gerginliği artırmayı amaçlayan bu *kasıtlı saptırılmış bilginin* ardında genelde kişisel, örgütsel, toplumsal siyasi ve ticari amaçların bulunduğu vurgu yapılmıştır. Bu durumun, devletleri ve uluslararası organizasyonları çeşitli açılardan önlem almaya yönlendirdiği ifade edilmiştir. Hukuksal önlemler yanında toplumların dayanıklılık gücünü artırıcı önlemlerin öne çıktığına işaret edilmiştir. Şu anki yapısı itibarıyla daha fazla etkilendiği ifade edilen Müslüman dünyanın da dezenformasyona yönelik önlem alması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bilinç düzeyi yüksek toplumlarda dezenformasyonun etkisinin azaldığı uyarısı yapılarak, Müslüman dünyanın, hukuksal önlemler yanında özellikle bireysel ve toplumsal dayanıklılığı güçlendirmeye ihtiyacının olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada, inancımızın temel kaynağı Kur'ân'ın, söz konusu bilincin gerekliliğine dair verilerinden faydalanılma ihtiyacına değinilmiş, ilgili verilerden hareketle konuya yaklaşımın güncellenmesi gereği üzerinde durulmuştur. Bu husus, Kur'ân'da yer alan üç örnek üzerinden bildiri sınırlılığı içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Dezenformasyon, Bilinç

Dezenformasyona Karşı Kur'ân'ın Bireysel ve Toplumsal Bilinç Uyarısı

Abstract

In this paper, it has been pointed out that disinformation, which is called information distortion, is used effectively by states and various organizational structures in the national and international arena today, where communication has reached a point where communication has reached a limitless point. It has been emphasized that there are generally personal, organizational, social, political and commercial purposes behind this deliberately distorted information, which aims to increase tension by targeting the fault lines of the society. It has been stated that this situation has led states and international organizations to take precautions in various aspects. It has been pointed out that besides legal measures, measures to increase the resilience of societies come to the fore. It has been emphasized that the Muslim world, which is stated to be more affected by its current structure, should also take precautions against disinformation. It was warned that the effect of disinformation decreases in societies with a high level of awareness, and it was stated that the Muslim world needed to strengthen individual and social resilience, in addition to legal measures. At this point, the need to benefit from the data of the Qur'an, the main source of our belief, on the necessity of the consciousness in question has been mentioned, and the need to update the approach to the subject based on the relevant data has been emphasized. This issue has been tried to be explained within the limitation of papers through three examples in the Qur'an.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Disinformation, Consciousness

1. Giriş

Genel anlamda bakıldığında bilgi çarpıtma veya bilgi manipülasyonunun tarih yolculuğunda insana eşlik ettiği söylenebilir. Ancak dünyanın geldiği noktada dijital alanda yaşanan hızlı gelişim, bilgi çarpıtma yöntemini daha da çeşitlendirmiş, hızlandırmış ve etki gücünü artırmıştır. Bugün için hiciv ya da parodi, yanıltıcı içerik, sahte kimlikli içerik, uydurma içerik, sahte ilişkilendirme, bağlamdan koparma ve manipüle edilmiş içerik olmak üzere yanlış bilgi (misenformasyon-mal-enformasyon) ve dezenformasyonun yedi çeşidinden bahsedilmektedir.¹

Bu yedi içeriği hemen her din ve kültürün bir şekilde eleştiri konusu edindiği yalan, iftira, dedikodu, gıybet gibi hususlarla ilişkilendirmek mümkündür. Fakat yaşadığımız dijital çağ, birçok konunun daha spesifik olarak ele alınmasını gerektirmiştir. Dezenformasyon olarak ifade edilen iletişim şekli de özel olarak üzerine durulması gereken hususlardan biridir. Çünkü dijital erişim ağlarının gelişimiyle bu iletişim türü daha sistemli ve de bilinçli yapılmaya başlamış ve yayılma hızı da artmıştır. Sosyal medya platformları, sahte hesaplar ve çeşitli bloglar *kasıtlı yanlış bilginin* yayılım zemini olmuş; ulusal ve uluslararası alanın siyasi ve ticari çatışma aracı haline gelmiş, mesele enformasyon savaşına dönüşmüştür. Hızlı dönüşüm üzerinden dezenformasyonun aldığı özel statü, beraberinde bu etkin silaha karşı korunma yollarını gündeme getirmiş, devletler ve gönüllü kuruluşlar bu yönde arayış içerisine girmişlerdir. Bir yandan meselenin hukuki boyutu ele alınırken öbür yandan toplumların dayanıklılığının artırılması gereği vurgulanmıştır.

Yapılan araştırmalar bu meselenin İslam dünyasının yumuşak karnı olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye, enformasyonun silah olarak kullanılmasına, sosyal medya botlarına, trollere ve büyük ölçekli “algoritmik kognitif tehditlere” karşı zafiyetleri en fazla olan ülkelerden biri olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte, ilintili risklerin anlaşılmasına ve azaltılmasına yönelik stratejik girişimlerin ve toplumun tamamını kapsayacak çalışmaların yetersizliğinden bahsedilmektedir.² Öyleyse başta ülke olarak Müslüman birey ve toplumlar dezenformasyona karşı hukukî önlemler almalı, analitik ve kritik düşünce temelinde toplumsal dayanıklılığın güçlendirilmesine önem vermelidir.

İslam açısından bakıldığında geleneksel tecrübeye, meselenin ahlakî ve hukukî boyutlarına temel teşkil edebilecek bir birikiminin olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Kur’ân’ın birey ve topluma yönelik yaptığı uyarılar dikkat çekicidir. Ancak dünyanın geldiği noktada bunların yeniden

---

¹ Claire Wardle, - PhD Hossein Derakhshan, *Information Disorder Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking* (Council of Europe, 2017). 17. <http://tverezo.info/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR-2018-Report-desinformation-A4-BAT.pdf> 01.12.2021.

² Barış Kırdemir, *Türkiye'nin Dezenformasyon Ekosistemi Genel Bakış* (İstanbul: edam, 2021). 1.

güncellenmesi, bireysel ve toplumsal tedbirlerin zamanın şartlarına uygun şekilde düzenlenmesi ve sistematik hale getirilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaca dikkat çekme adına önce dezenformasyon üzerinde kısaca durulacak, sonra da konu, Kur'an'ın yaptığı bireysel ve toplumsal bilinç uyarısı bağlamında bildiri sınırlılığı içerisinde üç örnekle ele alınmaya çalışılacaktır.

2. Dezenformasyon

Türk Dil Kurumu, Fransızca olan dezenformasyon (désinformation) kelimesinin karşılığını *bilgi çarpıtma* olarak vermektedir.³ Terim olarak dezenformasyon, *bir kişiye, bir gruba, bir topluluğa veya bir ülkeye ekonomik ve siyasi açıdan zarar verme amacıyla kasıtlı üretilmiş yanlış bilgi* şeklinde tanımlanmaktadır.⁴ Bu tanımda *zarar verme amacı* ve *kasıt* kelimelerinin altı çizilmelidir. Dezenformasyon, anlam içeriği açısından muğlak bir zemine oturuyor gibi dursa da belli bir hedefe yönelik olarak bilinçli bir şekilde üretilip yayıldığı için zarar vermeyen yanlış bilgi (Misinformation) ve zarar veren gerçek bilgiden (Malinformation) ayrı ele alınmaktadır.⁵ Bu fark aşağıdaki şemada gösterildiği şekilde ortaya konulmaktadır.⁶

---

³ <https://sozluk.gov.tr/> 14.10.2021.

⁴ Lejla-Mladen Turcilo- Obrenovic, *A Companion to Democracy #3 Misinformation, Disinformation, Malinformation Causes, Trends, and Their Influence on Democracy* (A Publication of Heinrich Böll Foundation#3, 2020). 8; Carme-Héctor Sanchez-Richard Colomina-Margalef-Youngs, *The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world* (Brussels: European Parliament, 2021). 3.

⁵ Colomina-Margalef-Youngs, *The impact of disinformation*. 5.

⁶ Wardle, - Derakhshan, *Information Disorder Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking*.
5. <http://tverezo.info/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR-2018-Report-desinformation-A4-BAT.pdf>
01,11,2021.

Şekil 1. Enformasyon Düzensizliği Türleri

Dezenformasyon, WhatsApp, Facebook, Messenger, WeChat ve Tik Tok gibi uluslararası iletişim ağlarının yaygınlaşmasıyla daha sofistike bir hal almıştır. Pazarlama yöntemlerinden faydalanarak *mikro hedeflere yönelme kabiliyeti* geliştirmiştir.

Devlet veya devlet dışı güçlerin ulusal ve uluslararası arenada kullandıkları dezenformasyon siyasi amaçlı olabildiği gibi ticari çıkar elde etmeye yönelik de olabilmektedir.⁷ Bu noktada toplumsal kutuplaşmayı artırıcı ve radikalleşmeyi körükleyici özelliğinden faydalanılmaktadır. Aralık 1978’de yaşanan Maraş olayları dezenformasyona örnek olarak verilebilir. Bu olaylarda 111 kişi hayatını kaybetmiş, 1000’in üstünde kişi yaralanmış, 552 ev yakılıp 289 işyeri tahrip edilmiş ve 8 otomobil tamamen yakılmıştır. Türk toplumunun fay hatlarını hedef alarak yıpratma veya bölünmeyi hedefleyen bu dezenformasyonun temel dayanağının bilinç eksikliği olduğu ortaya konmuştur.⁸ Şubat 2017’de düzenlenen NATO Savunma Bakanları Toplantısı öncesinde Rusya, Baltık ülkelerindeki Rusça konuşan azınlık nüfusta var olduğunu düşündüğü duyarlılıktan faydalanmak için Litvanya’ya konuşlandırılan Güçlendirilmiş İleri Varlık (eFP) çok uluslu kuvvetlerin içinde yer alan Alman birliğinden bir askerin Litvanyalı bir kıza tecavüz ettiği yalan haberini yaymıştır. Bununla hem toplum içerisinde bölünmeyi hem de toplantı öncesi müttefik

⁷ Colomina-Margalef-Youngs, *The impact of disinformation*. 4.

⁸ Zeyyad Bandoğlu, “Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli İle Analizi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 6/15 (2016), 573-606. 601.

ülkelerin savunma bakanları arasında rahatsızlık yaratmayı hedeflemiştir.⁹ Özellikle Covid-19 salgın hastalık döneminde yapılan dezenformasyonun siyasî, stratejik ve ekonomik etkilerinden bahsedilmektedir.¹⁰

Gelinen noktada dezenformasyonun bir yönüyle ülkelerarası enformasyon savaşına dönüştüğünü söylemek mümkündür.¹¹ İçerik ve hız bakımından ulaştığı nokta itibarıyla ulusal ve uluslararası arenada endişe verici boyutlara ulaştıkça konu AB, NATO ve AGİT benzeri yapıların gündemine taşınmış, *iletişim hak ve özgürlüklerine zarar vermeden* dezenformasyona karşı nasıl önlem alınabileceği tartışılmıştır. Zira dezenformasyonla mücadelede insan hakları bağlamında bir takım ekonomik ve sosyal hakların mutlaka gözetilmesi gerekmektedir. Bunların sınırlarının nasıl çizileceği çeşitli açılardan hala tartışılmaktadır.¹²

Yine dezenformasyonla mücadeleye destek verme adına STK da arayışa girmişlerdir. Örneğin medya kuruluşları “Haber- Odası Modeli” (Newsroom Model) etrafında organize olmaya çalışmış, akademisyenlerle iş birliği halinde çalışan bağımsız doğrulama platformları (fact-checking platforms) oluşturulmuş, gönüllü bireyler de kasıtlı yanlış bilgiyle mücadeleye destek vermeye başlamıştır.¹³

Dezenformasyonla mücadelede en etkili silahın *toplumsal dayanıklılığı güçlendirmek* olduğu ifade edilmiştir. Bunu sağlama adına yasal önlemler gündeme taşınmış ancak toplumsal farkındalık oluşturulması teklifi diğer bütün tedbirler içerisinde daha fazla öne çıkmıştır.¹⁴ Bunun için de AB Komisyonu 2018 yılı sonunda hazırladığı raporda toplumsal dayanıklılığın önemine vurgu yapmıştır.¹⁵

Müslüman dünya dezenformasyondan en fazla etkilenen taraftır. Bu sebeple geleceğini temin adına Müslüman toplumun dezenformasyonla mücadele yöntemlerini öğrenmesi ve kullanması gerekmektedir. İncanın temel kaynağı Kur’ân’da bu noktada bireysel ve toplumsal duyarlılığa çağrı yapan ciddi tavsiye, emir ve uyarılar vardır. Yapılan uyarılar üzerinden birey ve toplumun algı şekli yenilenmeli dezenformasyona karşı yeterli bilinç oluşturulmalıdır.

3. Kur’ân’ın Bireysel ve Toplumsal Bilinç Uyarısı

⁹ Tacan İldem, *Dezenformasyona Karşı Toplumsal Dayanıklılık* (İstanbul: edam, 2021). 5.

¹⁰ Kırdemir, *Türkiye’nin Dezenformasyon Ekosistemi*. 19.

¹¹ Mehmet Fatih Çömlekçi, “Kamu Diplomasisinin Genişleyen Repertuarı: Medya Okuryazarlığı ve Doğruluk Kontrol Platformları”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 33 (30 Haziran 2020), 211-229. 215.

¹² Colomina-Margalef-Youngs, *The impact of disinformation*. 9-12.

¹³ European Commission, *A multi-dimensional approach to disinformation* (European Union, 2018).; İldem, *Dezenformasyona Karşı Toplumsal Dayanıklılık*. 5; Mehmet Fatih Çömlekçi, “Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Haber Doğrulama Platformlarının Pratikleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 7/Özel sayı (2019). 1552.

¹⁴ İldem, *Dezenformasyona Karşı Toplumsal Dayanıklılık*. 3.

¹⁵ European Commission, *A multi-dimensional approach to disinformation*. 6; İldem, *Dezenformasyona Karşı Toplumsal Dayanıklılık*. 3.

Müslüman için aslında temel kural hüsnü zan beslemektir.¹⁶ Ancak bu, şuarsuzca bir şeyin ardına takılıp gitmeyi ifade etmemektedir. Rivayet edildiğine göre Ahnes b. Şerîk, Hz. Peygamberle karşılaştığında ifadelerini ustaca seçmekte, kendini inanmış gibi göstermekte ve bu da Hz. Peygamber'i etkilemektedir. Oysa Ahnes, iç dünyasında Hz. Peygamber'e karşı şiddetli bir düşmanlık beslemektedir. Cenâb-ı Allah Kur'ân'da Hz. Peygamber'i bu hususta uyararak "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tuta"r¹⁷ ayetiyle insanların her söylediklerine aldanmama ve her yüze gülene inanmama konusunda uyarmıştır. Dolayısıyla yine Kur'ân'ın temel uyarılarından birinin bilginin kaynağını araştırma olduğunu söylemek mümkündür.

Bu husus, üç ayrı sureden seçilen üç ayrı örnekle nüzûl sırası gözetilerek ele alınacak ve Kur'ân'ın anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Örneklerden ilki Mekkî dönemin sonlarına doğru indirilen İsrâ suresinde (M. 621), diğeri Medine döneminin ortalarında nazil olan Nûr suresinde (M. 627) ve üçüncüsü de Medine döneminin sonlarında (M. 631) indirilen Hucurât suresinde yer almaktadır.

Konuya dair İsrâ suresinde geçen ayet şöyledir: "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül hepsi birden bu yönelişin doğuracağı neticeden sorumludur."¹⁸

Ayetin Mekkî bir surede geçmiş olması kadar içerisinde yer aldığı ayetler gurubu da önemlidir. İlgili ayet, İslâm'ın temel ahlak kuralları içerisinde yapılması istenmeyen bazı davranışların peş peşe sıralandığı bir bağlamda geçmektedir.¹⁹ Mahiyeti veya aslı esası araştırılmadan şuarsuzca bir bilginin peşine takılmak da bunlar arasında sayılmaktadır. İlgili ayete göre insan, bilmediği bir konuda, bilmediği tanımadığı kişiler hakkında tahmine dayalı veriler üzerinden ileri-geri konuşmamalı, daha özel olarak iftira atmamalı, yalancı şahitlik yapmamalı, maddî veya mânevî zarara yol açacak şekilde konuşmamalı ve hareket etmemelidir.

Ayetin muhtevasına, yalandan iftiraya veya yeterli delile ulaşılamayan tahmine dayalı her tür bilginin girdiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede özellikle de ayette geçen *takfu* kelimesinin, *kafanın arka tarafı*, *ense* anlamına gelen *kafâ*' kelimesinden türediğine işaret edilerek kafanın ön tarafına *şuarsuzca tam itaat etme, izini takip etme* anlamına vurgu yapılmıştır.²⁰ Ayetin sonunda, böyle bir tutumun sorumluluk doğuracağı ifade edilerek uyarıda bulunulmuştur. Bununla da yetinilmeyerek surenin ilgili kesitinde yer alan 38. ayette "Bütün bunların kötü oluşu rabbinin katında istenmeyen

¹⁶ Hucurât 49/12.

¹⁷ Bakara 2/204.

¹⁸ İsrâ 17/36.

¹⁹ Bkz. İsrâ 17/22-38.

²⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Dâru'l-Fikr, 1995).9/109-111; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997). 104.

şeyler olmasıdır."²¹ ifadesiyle konuya tekrar dikkat çekilmiştir. Bu ahlakî ilkelere dikkat edilmediği takdirde doğuracağı sonuçlardan kişinin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir.²²

Bu uyarının, İslâm topluluğunun teşekkül aşamasında Mekke döneminin sonlarına doğru yapılmış olmasının ileriye dönük stratejik bir anlamı olmalıdır. Çünkü Medine döneminde şekillenmeye başlayacak devlet yapısı oluşumunda bilinçli tavrın hayati önemi olacaktır. Nitekim bundan sonraki verilecek örnek bunu ispatlar niteliktedir.

Nûr suresi 11-22 ayetleri arasında tadat edilen ikinci örnek ise İslam literatüründe İfk (İftira) hadisesi olarak bilinmektedir. Olay şöyle özetlenebilir: Hz. Peygamber, Benî Mustalık (Müreysi') (5/627) Gazvesi'nden dönerken sabaha karşı bir yerde konaklar. Tekrar hareket emri verildiğinde beraberinde götürdüğü eşi Âişe, tabii ihtiyacını gidermek üzere ordugâhtan uzaklaşır. Geri gelirken boynundaki gerdanlığın düşmüş olduğunu fark eder ve kendisini bekleyecekleri düşüncesiyle dönüp aramaya başlar. Ancak karanlıkta onu bulup tanelerini toplaması epeyce vakit alır. Konak yerine geldiğinde kervanın gitmiş olduğunu görür ve kendisini aramaya çıkacakları inancıyla bulunduğu yerden ayrılmayarak bekler. Bu esnada uyuyakalır. Geri gözetim için orduyu arkadan takip eden Safvân b. Muattal es-Sülemî kamp yerinde onu bulur ve devesine bindirip hayvanı yederek orduya yetiştirmeye çalışır. Ancak kafilere kuşluk sıcaklığında mola verdikleri zaman ulaşılabilir.²³ Bunun üzerine Uhud savaşına giderken yolda bir gurup arkadaşıyla ayrılarak Müslüman orduyu zaafa uğratmak isteyen Abdullah b. Übey b. Selûl, Hz. Aişe ile Safvan b. Muattal arasında iffete aykırı bir olay yaşandığı iftirasını ortaya atar. Hz. Ali, Hassan b. Sâbit, Mistah b. Üsâse, Hamne binti Cahş, Zeyd b. Rufâa gibi bazı Müslümanların da aralarında bulunduğu bir gurubun münafıkların yaydığı bu haberi dikkate alarak yayılımına katkı sağladıkları anlatılır.²⁴

Olay, Kureyş'in bütün müttefikleri harekete geçirerek Hendek savaşı hazırlıklarını yaptığı bir dönemde Benî Mustalık reisi Hâris b. Ebû Dirâr'ın, Müreysi' suyu başında karargâh kurup müslümanlara karşı çevredeki kabileleri de kışkırtarak asker toplamaya başlaması üzerine yapılan Benî Mustalık gazvesi dönüşünde meydana gelmiştir. Bu tarihlerde Müslüman gayr-i müslim açısından Medine'de dengeler henüz tam oturmamıştır. Bu açıdan bakıldığında zamanlama ve hedef iyi seçilmiştir. Böyle bir dezenformasyonla oluşum döneminde olan devletçiğin başkanı Hz. Peygamber eşi üzerinden sarsılmak ve gözden düşürülmek istenmektedir. Nitekim Hz. Peygamber

²¹ İsrâ 17/38.

²² Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiku Ğavâmidi 'd-tenzil ve Uyûni 'l-ekâvil fi vücûhi 't-te'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvid (Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1998). 3/517; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru 't-tahrîr ve 't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusî, ts.). 4/273.

²³ Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi" (İstanbul, 2000). 207.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, thk. Muhibbüddin el-Hatib-Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Mektebetü's-selefiyye, 1422/2001). Kitâbu'l-Meğâzî, Bab 34; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*. 4/273.

ve eşi Hz. Aişe bir ayı aşkın bir süre olayla sarsılmışlardır. Aşağıda mealleri verilen ayetler inince Hz. Peygamber ve eşi rahat bir nefes almıştır.

İlgili ayetler şöyledir: “*O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunun sizin için kötü olduğunu sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır. **Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsn-i zan beslemeleri ve “Bu apaçık bir iftiradır” demeleri gerekmez miydi? Bu iddialarına dört şahit getirselersiz ya! Bu sayıda şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların ta kendileridir. Eğer dünyada ve âhirette Allah’ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti. Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz; bunu da önemsiz sanıyorsunuz; halbuki Allah katında o büyük bir şeydir. O kulağınıza geldiğinde “Bunu konuşmak bize yakışmaz, fesühânallah, bu apaçık bir iftiradır” deseydiniz ya! Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütüyor. Allah size âyetleri açıklıyor; Allah ilim ve hikmet sahibidir. Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Ya Allah’ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı, ya Allah çok şefkatli, çok merhametli olmasaydı!”***²⁵

İlgili ayetlerde geçen *ifk* kelimesine yalan ve iftiranın ötesinde *çarpıtılmış haber* anlamı verilmesi, bu çirkin (fâhişe) haberi belli bir maksada yönelik olarak yayma isteğini göstermektedir.²⁶ Nitekim böyle bir iftirayı ortaya atan baştan beri liderlik konusunda ileriye yönelik arzu ve istekleri bulunan Hazreç kabilesine mensup Abdullah b. Übey b. Selûldür. Ortaya attığı dezenformasyondan elde etmek istediği sonuç malumdur. İlgili pasajda böylesi durumlarda atılması gereken ilk adımın hüsnü zan olması gerektiğine veya dört şahitle ispatlanmasına, gerçek dışı bir haberin bilinçsizce dilden dile yayılmasının sakıncasına, bilmeden bir haberin arkasına düşülmemesi gerektiğine ve gerçek dışı bir haberin yayılmasının asla hafife alınmaması gerektiğine özellikle dikkat çekilmektedir. On sekizinci ayette Müslümanlar, bundan böyle bir daha asla böyle bir hataya düşmemeleri hususunda uyarılmaktadır. Yine takip eden ayette, bu tür sorumsuzca yapılan davranışların dünyevi sonuçları yanında uhrevî sonuçlarının da olacağına vurgu yapılarak Müslüman birey ve topluluk uyarılmaktadır.

Üçüncü örnek, Medine döneminin son demlerine rastlayan bir süreçte inen Hucurât suresinde “*Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.*”²⁷ şeklinde ifadesini bulur. Bu ayetin inmesine sebep olduğu ifade edilen olay da şöyle özetlenebilir: Hz. Peygamber Velid b. Ukbe’yi zekatlarını almak üzere Benî Mustalık kabilesine gönderir. Ancak Velid, daha önceden

²⁵ Nûr 24/11-20.

²⁶ İsrâ 17/19; bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*. 4/277.

²⁷ Hucurât 49/6.

kabileyle arasında var olan bir sorun dolayısıyla korkup geri döner.²⁸ Hz. Peygamber'e eli boş olarak geri geliş sebebini, kabilenin irtidat ettiği ve dolayısıyla zekatlarını da vermedikleri şekline dönüştürerek anlatır. Burada önemli bir husus, bu haber üzerine bazı Müslümanların Hz. Peygamber'i Benî Mustalık'a karşı savaşa teşvik etmelerinden söz edilmesidir.²⁹ Nitekim Hz. Peygamber'in askerî hazırlığa başlayarak savaşıma niyetiyle Medine dışına çıktığından bahsedilir. Bu arada Halid b. Velid'i de durumu tetkik etmek üzere görevlendirmesi ele alınan konu açısından önemlidir. Zira olayın gerçek boyutlarının anlatıldığı gibi olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü Hz. Halid, kabile mensuplarının ezan okuyup namaz kıldıkları ve üstelik zekatlarını da verdikleri haberiyle geri dönmüştür. Anlatılan olay ve ayet tetkiki yapılmayan çarpıtılmış bir haberin nelere mal olabileceğini göstermektedir.³⁰ Ayet, rivayetle gelen bilginin tetkik edilmesi yanında³¹ özellikle yönetim ve adalet sisteminde yetki sahiplerince karar vermeden önce haber ve haber kaynağının iyice araştırılması gerektiğine delil getirilmiştir.³²

Ayette geçen *fâsık* ve *nebe* kelimelerinin nekre gelmesi hem haber kaynağının ve hem de haberin çok çeşitli merkezlerden üretilmiş olabileceğine işaret olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Arapçada şart edatıyla kullanılan nekre umum ifade eder. Dolayısıyla her türlü haber eğer haber kaynağı güvenilir değilse mutlaka iyice araştırılmalıdır.³³ Ayrıca bu ayette dile getirilen hususun toplumsal bir ahlak kuralı olarak nitelenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.³⁴ Zira olay, dönemsel ve bireysel gibi gözükse de ayetin *ey iman edenler* şeklinde başlaması, yapılan uyarının bütün Müslümanlara yönelik olduğunu göstermektedir. Surenin ilerleyen ayetlerinde ise iki Müslüman topluluğun birbiriyle çatışmaları söz konusu olduğunda bunların aralarının bulunması gerektiğinden bahsedilmesi ve Müslümanların birbirlerinin kardeşi olduğuna vurgu yapılması da anlamlı olmalıdır.³⁵ Kaldı ki sahabe, başkasından duydukları dini içerikli konularda güven açısından tereddüt ettiklerinde gerçeğini öğrenmek üzere Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir.³⁶

İnancının temelini oluşturan Kur'ân'da böylesine açık ifadeler bulunurken gelişmiş ülkelere göre dezenformasyondan daha fazla etkileniyor olmanın üzerinde düşünmek gerekmektedir.³⁷ Bu olumsuz etkinin diğer Müslüman ülkelerde daha fazla olabileceğini tahmin etmek güç değildir. Öyleyse herhangi bir haberi topluluğa yaymadan önce hem doğruluğunu araştırmak hem de yayıldığı takdirde toplulukta hâsıl edeceği sonuçları iyi analiz etmek gerekmektedir. Allah, "*Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu*

²⁸ İbn Âşûr, *et-tahrîr ve 't-tenvîr*. 26/230.

²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*. 5/568.

³⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*. 5/567.

³¹ Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi 'ulumi'l-hadis* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1979). 79.

³² İbn Âşûr, *et-tahrîr ve 't-tenvîr*. 26/233, 234.

³³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*. 5/566; İbn Âşûr, *et-tahrîr ve 't-tenvîr*. 26/231.

³⁴ İbn Âşûr, *et-tahrîr ve 't-tenvîr*. 26/228.

³⁵ Hucurât 49/9, 10.

³⁶ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn neş'etuhu ve târihuhu* (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1990). 7.

³⁷ Kırdemir, *Türkiye'nin Dezenformasyon Ekosistemi*. 25.

Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anarlardı. Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz."³⁸ ayetiyle özellikle ileri tetkik gerektiren durumlarda yetki ve ehliyet sahibi kimselere müracaat emredilmesi gereğini vurgulamaktadır. Ayette haberlerin halka duyurulmadan önce "*Resûlullah'a ve ülü'l-emre götürülmesi*" buyruğu, onların hem haberin doğru olup olmadığı hem de halk üzerinde yapabileceği tesiri daha iyi ölçüp biçebilecek ve anlayacak durumda olmaları gerekçesine dayanmaktadır.³⁹

Kısaca ifade etmek gerekirse Müslüman, hangi durumlarda nasıl hareket etmesi gerektiğini bilmek, yaşadığı dönemin şartları neyi gerektiriyorsa bu konuda bireysel ve toplumsal dayanıklılığını güçlendirmek durumundadır. Bu onun dinî bir görevidir. Böylesi durumlara yönelik bilinç, ancak belli bir eğitim donanımını gerektirdiği açıktır. Hatta konu, genel olarak fen ve sosyal bilimlerden bilgisayar ve bilgi yönetimine kadar multidisipliner çalışmalar yapmayı gerektirmektedir. Müslüman, her tür açığını kapatmak mecburiyetindedir. Çünkü dezenformasyonu fark etmek, hangi yol ve yöntemlerle mücadele yapılabileceğini keşfetmek ancak böylesine kapsamlı yapısal bir hazırlıkla mümkündür.

Sonuç

Birey ve toplumları gerek siyasi gerekse ekonomik olarak olumsuz yönde etkilemeye yönelik kasıtlı çarpıtılmış bilginin bugün çok daha profesyonelce kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dijital ağların yaygınlığı bu bilgilerin dışarıdan ve içeriden operasyonel amaçlı kullanılmasına imkân tanımaktadır. Toplumun fay hatlarını hedef alan bu tehdide karşı hukukî önlemler yanında bireysel ve toplumsal dayanıklılığın güçlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

İslam dünyasının ve ülkemizin çarpıtılmış bilgiden çok fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Oysa bu dünyanın inanç temellerinin dayandığı Kur'ân, içeriğine tam olarak vakıf olunmayan bir haberin arkasına takılmayı yasaklamaktadır. Nüzûl döneminin farklı dönemlerinde yine farklı örnekler üzerinden Kur'ân'ın yaptığı uyarılar konunun bir toplumun inşası ve devamlılığı açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Buna rağmen bugün için Müslüman dünyanın yumuşak karnı olarak değerlendirilebilecek bu zaafın nereden kaynaklandığı üzerinde düşünülmeli ve İslam dünyası günün ihtiyaçları bağlamında kendini güncellemelidir. Özellikle dijital okur-yazarlık konusunda yeterli bilince erişecek yol ve yöntemleri devreye sokmalıdır.

Müslüman, bilgi sahibi olmadığı hususlarda tahmine dayalı bilgi üzerinden birey ve toplumun huzurunu bozacak tavırlardan kaçınmalı ve bunu ahlaki bir davranış haline dönüştürmelidir. Bunun için günün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dijital ortamda haber doğrulama ve analiz platformları oluşturmalıdır. Aksi halde bunun dünyevî ve uhrevî sorumluluklarının olacağını bilmelidir.

---

³⁸ Nisa 4/83.

³⁹ Kur'ân Yolu, 2/104.

Kaynakça

A'zamî, Muhammed Mustafa el-. *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn neş'etuhu ve târîhuhu*. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1990.

Bandeoğlu, Zeyyad. "Maraş Olaylarının Bütünsel Yaklaşım Modeli İle Analizi". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 6/15 (2016), 573-606.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi 'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. thk. Muhibbüddin el-Hatib-Muhammed Fuad Abdülbaki. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü's-selefiyye, 2. Basım, 1422/2001.

Colomina-Margalef-Youngs, Carme-Héctor Sanchez-Richard. *The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world*. Brussels: European Parliament, 2021.

Çömlekçi, Mehmet Fatih. "Kamu Diplomasisinin Genişleyen Repertuarı: Medya Okuryazarlığı ve Doğruluk Kontrol Platformları". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 33 (30 Haziran 2020), 211-229. <https://doi.org/10.31123/akil.696802>

Çömlekçi, Mehmet Fatih. "Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Haber Doğrulama Platformlarının Pratikleri". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 7/Özel sayı (2019).

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmi 'ul-beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Fikr, 1995.

Ebü's-Senâ Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.

European Commision. *A multi-deminsional approach to disinformation*. European Union, 2018.

Fayda, Mustafa. "İfk Hadisesi". 27/507-509. İstanbul, 2000.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusî, ts.

İldem, Tacan. *Dezenformasyona Karşı Toplumsal Dayanıklılık*. İstanbul: edam, 2021.

Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nakd fi 'ulumi'l-hadis*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1979.

Kırdemir, Barış. *Türkiye'nin Dezenformasyon Ekosistemi Genel Bakış*. İstanbul: edam, 2021.

Turcilo- Obrenovic, Lejla-Mladen. *A Companion to Democracy #3 Misinformation, Disinformation, Malinformation Causes, Trends, and Their Influence on Democracy*. A Publication of Heinrich Böll Foundation#3, 2020.

Wardle, Claire - Derakhshan, PhD Hossein. *Information Disorder Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Council of Europe, 2017.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an hakâiku Ğavâmidi'd-tenzîl ve Uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvid. Riyad: Mektebetü'l-Abîkan, 1998..